

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «КУЛЬТУРНИЙ КАПІТАЛ» У СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

У статті подано основні підходи до визначення поняття «культурний капітал». Акцентовується увага на проблемах теоретичного змісту поняття «культурний капітал» та його становлення в сучасному науковому дискурсі.

Ключові слова: культурний капітал, культура, освіта.

В статье представлены основные подходы к определению понятия «культурный капитал». Акцентируется внимание на проблемах теоретического содержания понятия культурный капитал и его становления в современном научном дискурсе.

Ключевые слова: культурный капитал, культура, образование.

The article presents the basic concepts of «cultural capital» definition. The focus is on the problems of the theoretical content notion of «cultural capital» and its realization in modern scientific discourse.

Key words: cultural capital, culture, education.

Постановка проблеми. Сьогодні у вітчизняній та зарубіжній соціологічній думці серед науковців залишається актуальним питання вивчення поняття «культурний капітал», його специфіки та змісту. Це поняття досить нове та недостатньо розроблене в сучасній соціології. Його виникнення та становлення пов'язане з розвитком здібностей та талантів окремого індивіда. Аналіз структурних характеристик культурного капіталу набуває особливої актуальності у зв'язку з дослідженням теоретико-пізнавальних основ становлення загальносоціологічної теорії всіх типів капіталів, зокрема культурного капіталу як певної сукупності станів, до яких входять інтелектуальні здібності, освіченість, знання, навички, моральні якості та кваліфікація індивіда.

Мета роботи полягає у висвітленні теоретичного змісту «культурного капіталу» та його становлення в науковому соціологічному дискурсі як окремого концепту.

Аналіз досліджень та публікацій. Перші роботи пов'язані з цією проблематикою можна зустріти в дослідженнях класиків економічної теорії (Т. Веблен, А. Сміт). Проте обґрунтування цілісної ідеї культурного капіталу сформувалось пізніше, а саме в рамках праць таких дослідників у галузі соціології, як Ю. Биченко, П. Бурдьє, О. Голіков, Н. Коваліско, Д. Коулман, Д. Тросбі, Ф. Фукуяма тощо. У контексті досліджень цих науковців увага більшою мірою була спрямована на виявлення змісту та впливу культурного капіталу на соціальні системи.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи комплексний характер поняття «культурний капі-

тал», автор звертає увагу на наукові доробки сучасників. Зокрема, у др. пол. XX ст. зростає роль і значення в суспільстві людської особистості та її рівня освіченості, знань тощо. У 1975 р. видання книги Г. Беккера «Людський капітал» стало першою спробою пояснення звичок, уподобання та захоплення споживачів.

У рамках соціологічної науки найпоширеніше визначення «культурного капіталу» представлено французьким соціологом П. Бурдьє. На думку ученого, під «культурним капіталом» слід розуміти можливість здобуття освіти (загальної, професійної, спеціальної) та відповідного диплома, а також включає той культурний рівень індивіда, який йому дістався у спадок від сім'ї та засвоєний ним у процесі соціалізації [1, с. 60].

Пострадянський дослідник М. Соколов, спираючись на роботи П. Бурдьє, зазначав, що, впроваджуючи дефініцію «культурний капітал» у науковий обіг, автор намагався вирішити марксистську загадку: як виходить, що діти багатих стають багатими, а діти робітничого класу залишаються робітничим класом, при тому, що більшість станів не успадковується, а шкільна система побудована так, що всі учні отримують начебто однакову освіту. Дослідник зазначав, що за певних умов культурний капітал може перетворюватись в економічний, а також може бути впорядкований у формі освітніх кваліфікацій [2].

У рамках системи капіталів, П. Бурдьє виокремлює три стани культурного капіталу. Кожен із запропонованих станів відображає якість та кількість

культурних надбань, символів, які мають спільний зміст та у своїй єдності становлять культурний капітал як соціальне явище, але відрізняються за своїм проявом [3, с. 138]:

- інкорпорований стан (*embodied state*), представляє собою форму тривалих диспозицій розуму та тіла;

- об'єктивований стан (*objectified state*), представляється у формі об'єктивації, тобто у вигляді культурних товарів (книги, інструменти, машини);

- інституціоналізований стан (*institutionalized state*), що характеризується існуванням дипломів про освіту, сертифікатів, свідоцтв тощо.

Зазначимо, що на думку П. Бурдьє, з якою можна цілком погодитись, саме інкорпорований культурний капітал є основним та первинним щодо двох останніх, оскільки, по-перше, формує та визначає два інші стани, а по-друге, є реальним динамічним інструментом на ринку праці, визначаючи соціальний статус особистості. Акцентуючи увагу на інкорпорованій формі культурного капіталу, П. Бурдьє зазначає, що він здатний втілюватись в окремих людях і міжлюдських стосунках [3, с. 139].

На нашу думку, вищенаведені стани культурного капіталу спроможні різними засобами відображати один і той же дослідницький феномен. Тому, можна зазначити, що у процесі практичних досліджень виникає необхідність перевірки цієї відповідності в кожній конкретній ситуації (наприклад, два випускники одного навчального закладу з однаковим рівнем оцінок можуть на практиці мати відмінні знання та навички, але по-різному демонструвати їх за допомогою символічних культурних об'єктів, символів тощо). Також необхідно враховувати низку таких факторів, як престиж, соціокультурний та часовий контекст формування культурного капіталу.

Необхідно зазначити, що одним із перших учених, який спробував простежити, як активне споживання високої культури пов'язано з життєвим успіхом, був американець норвезького походження Т. Веблен [4]. Західний дослідник розглядав мистецтво як елемент способу життя бездіяльного класу (*leisure class*). У Т. Веблена була теорія про те, що в кожен епоху є клас-хижак, члени якого певним чином сповіщають інших хижаків про свої успіхи. Спочатку був войовничий клас, який залишав інших засобів існування. Згодом, класом-хижаком став капіталіст, для якого гроші – це основний ресурс, як для варварського короля військова сила. Відтак, варвар змушує працювати на себе погрозами, капіталіст нав'язує невигідні умови праці на нібито вільному ринку. Здатність заробляти гроші – це показник успішності нового класу-хижака, проте раціонально розпоряджатися ними стає дедалі складніше. Тоді на допомогу приходить «культура бездіяльності». Саме тому успішні «хижаки», і особливо їхні діти, в нашому світі займаються речами, які свідомо марні і свідомо ні про що не сигналізують. Чим більше років у житті ви можете присвятити таким речам, тим вище становище ви займаєте в суспільстві.

Зважаючи на те, що науковий доробок Т. Веблена був представлений у часи, коли ніякого загального пенсійного забезпечення в Сполучених Штатах не було, дослідник зауважував, що селянин чи пролетарій не можуть дозволити собі відправити на навчання дорослого сина чи дочку в школу, тим більше, в коледж. Вони виховують дітей для того, щоб ті їх забезпечували в старості, тому що дозволити собі дорослого утриманця така сім'я не зможе.

У капіталістичних суспільствах найвищий клас характеризувався спадковим багатством. Для того, щоб стати його членом, необхідна наявність так званих «старих грошей», тобто таких, які переходять у спадщину від покоління до покоління. Це демонструє, що індивід нічого у житті сам не досяг, а все, що наразі має, – успадкував.

Т. Веблен зазначав, що бездіяльний клас проявляє себе не тільки у вподобанні до даремної (марної) освіти, а й у ставленні до інтер'єру, одягу, краси. Більше того, бездіяльний клас поширює свій смак навколо себе. Природно, що алюмінієва ложка нічим не гірша за срібну. Але є вихований смак, який змушує любити срібну [4].

У науковій літературі виділяють декілька можливих варіантів застосування концепції культурного капіталу. Російська дослідниця Є. Косьміна, спираючись на доробки західного дослідника, економіста Д. Тросбі, зазначає, що культура служить виразом характерних для суспільства рис образу дій і думок, а те, що виражає ці загальні риси, володіє культурною цінністю (наприклад, вірш висловлює близький багатьом читачам стан душі; стару будівлю символізує якась історична подія, що об'єднує націю; спільна мова слугує засобом вираження і передачі культурних послань). Носій культурного капіталу – це об'єкт, що володіє культурною цінністю, а сам капітал – сама цінність. Подібно до будь-якого капіталу (залежно від області, в якій він функціонує), культурний капітал може створювати потік товарів і послуг, які матимуть як культурну, так і економічну цінність [5].

П. Бурдьє і Д. Тросбі були не єдиними, хто намагався використовувати евристичний потенціал метафори капіталу в соціології. Ще в 60-ті роки ХХ ст. західні дослідники стверджували, що внесок в освіту та культуру – це ключ до економічного і соціального прогресу, саме він допоможе перетворити людину в основний інструмент соціальних змін без принципових структурних змін в економічному фундаменті [7, с. 7].

На думку Ф. Фукуями, в культурному капіталі міститься коріння соціального капіталу. Він визначає, що ступінь довіри та поведінки між членами суспільства є основною властивістю соціального капіталу, який є норозривним із культурним [11].

Аналізуючи наукову літературу, автор дійшов висновків, що більшість дослідників формують структуру культурного капіталу за витратним принципом, на підставі різних видів інвестицій у людський капітал. Відповідно до цього, вітчизняний економіст І. Іллінський виділяє такі види капіталу: капітал освіти, капітал здоров'я, капітал культури тощо [6, с. 30]. Вищезазначені види капіталу

не дозволяють зрозуміти, на якому рівні знаходяться підстави класифікації і, значить, на якій кількості капіталів потрібно зупинитись в їх визначенні.

Водночас, унікальність культурного капіталу полягає передусім у тому, що він не може бути відчужений, оскільки засновується на індивідуальному неповторному досвіді кожної людини. Його не можна купити, продати, передати у спадок, але, оскільки це все-таки капітал, його можна конвертувати [7, с. 418-423]. Ця унікальна властивість пов'язана з тим, що академічна кваліфікація – його інституціоналізована форма – може не передаватися (подібно до аристократичного титулу) і не бути предметом домовленості (подібно до акцій або паїв) [3, с. 146].

Вітчизняний дослідник Ю. Биченко визначає культурний капітал «як духовне багатство агента у формі його культурного розвитку як сукупності стійких форм соціальної взаємодії, що трансформуються у диспозиціях габітусу в певну класифікацію практик соціальної дії, що робить законним володіння статусом та владою» [8]. Автор пояснює, що культурний капітал – це сукупність інтелектуальних здібностей, освіченості, умінь, навичок, моральних якостей, кваліфікаційної підготовки індивідів, що використовуються або можуть бути використані в трудовій діяльності та узаконюють володіння статусом і владою.

Українська дослідниця Н. Коваліско стверджує, що «культурний капітал - це мовна та культурна компетенція людини, багатство у формі знання або ідей, які легітимують статуси і владу, підтримують встановлений соціальний порядок, існуючу в суспільстві ієрархію», включаючи «від інтер'єру ділового офісу до одягу його господаря, від

способів організації праці до марки продуктів», а також «практику споживання, властиву людям із високим соціальним становищем», «хороші манери» [9, с. 155].

Погоджуючись із думкою українського дослідника О. Голикова, слід зазначити, що зараз «спостерігається відсутність в українському соціологічному дискурсі парадигмально, концептуально й операціонально задовільного визначення культурного капіталу, виходячи з якого можна побудувати дослідницьку стратегію вимірювання культурного капіталу» [10, с. 57].

Таким чином, серед ключових питань, які необхідно вирішити, слід назвати визначення специфічної природи культурних ресурсів, що складають культурний капітал, та їх систематизацію, а також методи їх визначення. Саме ці напрями є найбільш перспективними в цій сфері досліджень.

Висновки. Отже, культурний капітал як соціальне явище знаходить своє вираження насамперед у реалізації культурного потенціалу кожної окремої людини. Важливим у контексті дослідження культурного капіталу є можливість його емпіричного вимірювання та регулярного моніторингу. Теоретико-методологічні аспекти вивчення та вимірювання цього явища залишаються на стадії становлення і вимагають глибинного вивчення. У цьому випадку слід також враховувати його унікальність, оскільки вимірювання культурного капіталу не підлягає під універсальні концептуальні схеми. З цих позицій, як одну із можливих схем вимірювання культурного капіталу ми пропонуємо дослідження сукупності ціннісних орієнтацій, освітніх практик та еміграційних настроїв особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурдьє П. Форми капітала / П. Бурдьє // *Економічна соціологія*. – 2002. – Т. 3. – № 5. – С. 60–74.
2. Соколов М. Культурний капітал [Електронний ресурс] / М. Соколов. – 2013. – Режим доступу : <http://postnauka.ru/longreads/9644>.
3. Бурдьє П. Соціальне пространство и символическая власть / П. Бурдьє // *THESIS: теорія и история экономических и социальных институтов и систем*. – 1993. – № 2. – С. 137–150.
4. Веблен Т. Теорія праздного класу / Т. Веблен. – Москва : Прогресс. – С. 335–355.
5. Косьміна Е. Культурний капітал общества в реальном материале функционирующей организации / Е. Косьміна, С. Метелев, А. Косьмин. – М. : Экономика, 2007. – С. 115.
6. Ильинский И. Инвестиции в будущее: образование в инновационном воспроизводстве / И. Ильинский. - СПб. : Изд. СПбУЭФ, 1996. – С. 30.
7. Руженцева В. Інтелектуальна еліта у політичному просторі: аналіз практик впровадження символічного капіталу у політику / В. Руженцева // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : Збірник наукових праць*. – Х. : Вид. центр ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2005. – С. 418–423.
8. Биченко Ю. Социальный аспект человеческого капитала / Ю. Биченко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://journal.seun.ru/200_2/Socio.
9. Коваліско Н. Феномен капіталу в сучасній теорії соціальної стратифікації / Н. Коваліско // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : Збірник наукових праць*. – Харків : Видавничий центр Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, 2007. – С. 45.
10. Голиков А. Концептуализация культурного капитала в современной социологии / А. Голиков // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : Збірник наукових праць*. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2008. – С. 51–58.
11. Фукуяма Ф. Соціальний капітал / Ф. Фукуяма. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n53texts/fukuyama.htm>.

Рецензенти: Мейжис І. А., д.пед.н., професор;
Рожанська Н. В., к.соц.н., ст. викладач.

ЛОКТИОНОВА Дінара Анатоліївна – кандидат політичних наук, старший викладач кафедри соціології Чорноморського державного університету імені Петра Могили.

Коло наукових інтересів: якісні методи в соціології, соціологія міста, електоральна соціологія.

РАДЗИЦЬКА Марина Сергіївна – студентка IV курсу факультету соціології Чорноморського державного університету імені Петра Могили.

Коло наукових інтересів: електоральна соціологія, соціологія міграції.